

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, Jan...-June 2020, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2020ء، مسلسل شمارہ 9

☆ عائشہ شہزادی

ڈاکٹر ثمنینہ بتول

پنجاب دی سپتری ”افضل تو صیف“

Abstract

Afzal Tuseef is a shining star of Punjabi literature. Her writings are creative and based on truth and rightfulness. Realistic description of her works makes him distinguish from other writers. She is a great, determined and brave writer in true sense. Her creations give hope to people as she emphasized upon her feelings or sentiments. Moreover, art of writing doesn't exploit the rights of the victimized. Hence, Tuseef's words are very powerful, magical and impressive which fascinate readers.

افضل تو صیف پنجابی تے اُردو زبان دی مہان لکھارن نیں جہناں نے نثری تے شعری صفاں راہیں حق سچ داسنیہا دتا۔ افضل تو صیف 18 مئی 1936ء نوں اپنے ناکے پنڈ کوم ضلع لدھیانہ ہندوستان وچ پیدا جمیاں پر اصل وچ ایہہ جیہڑے پنڈ وی دھی اکھواندیاں نیں، اوہ ایہناں دا دادکا پنڈ ”سمبلی“ ضلع ہشیار پور ہندوستان اے۔ اوہناں دے پیو دا ناں مہدی خاں تے ماں دا ناں زبیدہ بی بی سی۔ افضل تو صیف دو بھراواں دی کلی تے وڈی بھین سن۔ جدوں ایہہ جمیاں تاں زبیدہ بی بی

ایہناں نوں اپنے پیکے پنڈ چھڈ آئیاں۔ اوہناں نوں پالن پوسن دی ذمے داری زبیدہ بی بی دی چچیری تے مسیری بھین نے چک لئی۔ اوس نمائی داناں کا کی ماں سی جیہڑی بیوہ سی۔ اوہدی کوئی اولاد نہیں سی۔ اوہناں بارے افضل تو صیف اپنی ہڈ جیونی وچ لکھدیاں نیں:

”جمن والی داناں زبیدہ سی پر دھن جگر اوہدائیں، ماں کا کی داسی۔ ماں کا کی میری پالٹھاری۔ اوہدے کول دس کھیت سن۔ بُوری دروازے تے بنھی ہوئی سی۔ کھلے ویڑھے والا گھر۔ کنک، مکئی، گڑ، شکر دے بھڑولے بھرے رہندے۔ سارے پنڈ دے نیانے نکلے آ کے اوہدے ویڑھے کھیڈ دے۔ اوہدیاں بیریاں دے بیر کھاندے۔ اوہ جگت کا کی ماں سی۔ پنڈ دے وڈے کا کی بلاوندے۔ نکلے نیانے ماں کا کی۔“ (1)

افضل تو صیف دی کا کی ماں نے اوہدے خوب چاء کیتے پر حیاتی اوہنوں بہتی مہلت نہ دتی۔ جدوں افضل تو صیف چھہ کو رہیاں دی ہوئی تاں کا کی ماں ایس جہان فانی توں ٹر گئی۔ ایہہ افضل تو صیف دی حیاتی دا پہلا دکھ سی تے پہلی ہجرت وی جیہڑی کوم توں سمبلی اپنی اصل تھاں تے ایہناں نے کیتی۔ جیویں:

”میری ماں کا کی جو آپے کڑی جہی دسدی سی، دنیا چھڈ گئی۔ دو بے دن گھر سنا ہو گیا۔ بُوری نوں شریکے والے کھول کے لے گئے۔ مینوں میرے دادا کے لین آ گئے گھر چھٹ گیا۔ مکھن چو ریاں مک گئیاں۔ ہن دنیا پرائی سی۔“ (2)

افضل تو صیف دے دادکیاں وچ کڑیاں نوں پڑھاؤں دارواج نہیں سی پر فیروی اوہناں دی والدہ تھوڑا بہت لکھنا پڑھنا جان دی سی۔ افضل تو صیف ہوراں نوں وی سکھایا۔ اوہناں دا پیو سرکاری ملازمت کرداسی۔ جدوں اوہ کوئٹہ بدلی ہو کے اپنے خاندان نال ٹر گئے۔ اوہ تھے اوہناں نے افضل تو صیف نوں پنجویں جماعت تیکر آپ ای پڑھایا، فیر سکول داخل کرا دتا۔ ایہناں نے گورنمنٹ گرلز سکول کوئٹہ توں میٹرک تے گورنمنٹ گرلز کالج کوئٹہ توں بی۔ اے دا امتحان پاس کیتا۔ اعلیٰ تعلیم

لئی اوہ لاہور آگئیاں تے گورنمنٹ کالج توں انگریزی وچ ماسٹری ڈگری حاصل کیتی۔ اوہناں اورینٹل کالج وچ داخلہ لیا پر کچھ ذاتی معاملیاں پاروں اوہ تعلیم جاری نہ رکھ سکیاں تے ایم اے اردو پرائیویٹ کیتا۔ تعلیم مکمل کرن مگروں اوہناں کچھ چر ہوم اکنامکس کالج وچ پڑھایا۔ فیر کالج آف ایجوکیشن وچ تدریسی عمل دا مڈھ بجھا۔ ریٹائرمنٹ تیکر اوہ تھے ای رہیاں۔

افضل توصیف نے پنجابی تے اردو دیاں ودھیریاں لکھتاں لکھیاں۔ وکھو وکھ اخباراں لئی مضمون وی لکھے۔ ایہناں دیاں پنجابی تے اردو لکھتاں وچ ”ٹاہلی میرے پچڑے“، ”ہتھ نہ لاکسنہڑے“، ”پنجواں گھنٹا“، ”من دیاں وستیاں“، ”امن ویلے ملاں گے“، ”کہداناں پنجاب“، ”ویلے دے پچھے پچھے“، ”درد کی دہلیز“، ”ہاری رپورٹ سے آخری فیصلے تک“، ”غلام نہ ہو جائے مشرق“، ”الیکشن، جمہوریت، مارشل لاء“، ”سوویت یونین کی آخری آواز“، ”شہر کے آنسو“، ”یہ غلام جمہوریت ہے“، ”کڑوا سچ“، ”گزرے تھے ہم جہاں سے“، ”لاوارث“، ”زمین پر لوٹ آنے کا دن“، ”دیکھی تیری دنیا“ تے ”لیبیا سازش کیس“ شامل نیں۔ افضل توصیف دیاں کئی لکھتاں نوں ایوارڈ وی ملے۔ اک لکھت ”ٹاہلی میرے پچڑے“ نوں اک ایوارڈ ناگ منی تے دو جا ایوارڈ اکیڈمی آف لیٹرز ولوں ملیا۔ ”ہتھ نہ لاکسنہڑے“ تے ”پنجواں گھنٹا“ نوں مسعود کھدر پوش ولوں ایوارڈ ملے۔

2000ء وچ افضل توصیف نوں ملنیم دی بہترین لکھارن ہون دا اعزاز دتا گیا۔ افضل توصیف نے 2010ء وچ پرائڈ آف پرفارمنس گورنر سلمان تاثیر، تھو وصولیا۔ افضل توصیف 31 دسمبر 2014ء نوں اک طویل علالت مگروں چلانا کر گئیاں۔

افضل توصیف بطور کہانی کار، مضمون نگار، سفرنامہ نگار تے کالم نگار جانی پچھانی شخصیت نیں۔ اوہناں دی ہر لکھت اپنی مثال آپ اے۔ کیوں جے اوہناں نے اپنی لکھت بھاویں کہانی ہووے یا مضمون، سفرنامہ یا ہڈ جیونی، اوہنوں حقیقی رنگاں نال سجایا۔ فخر زمان دے آکھن موجب:

”افضل توصیف سکالرسن، نقادسن، کہانی کارسن، سفرنامے لکھدیاں سن، اوہ اک

بہترین انسان سن۔ compromise نہیں سی کردیاں کیوں جے اوہناں دی

لوکاں نال کمٹمنٹ سی۔“ (3)

افضل توصیف دادور ملکی ونڈ ویلے دا خوفناک دور سی۔ اوہناں ہتھیریاں تکھیاں سولاں نوں اپنی اکھیں ویکھیا تے

کئی رشتیاں نوں وکھ ملک لئی دوٹوٹے ہوندیاں تکیا۔ اوہناں دے خاندان دالہووی ملکی ونڈ ویلے ملک دی مٹی وچ رلیا۔ ایس پاروں ای افضل تو صیف پنجاب دی مٹی دی خشبودی دیوانی سن، ایہدے نال چوکھی اپنائیت رکھدیاں نیں۔ شا کر حسین شا کر لکھدے نیں:

”افضل تو صیف اس نسل سے تعلق رکھتی تھیں جو قیام پاکستان کے وقت گیارہ برس کی تھیں لیکن ان کے ذہن میں وہ تمام تصاویر اور متحدہ ہندوستان میں جاری آزادی کی تحریکوں کو نہ صرف اپنی آنکھوں سے دیکھا بلکہ اس نسل نے آگ و خون کے دریا ہجرت کے وقت پار کیے۔ جس فکر کے ساتھ انہوں نے اپنے سفر کا آغاز کیا زندگی کے آخری دن تک انہی کے ساتھ رہا۔“ (4)

اوہناں دی ہر لکھت وچ پنجاب نال اوہدی بولی نال اوہدے وسنیکاں نال محبت تے ودھیری دل لگی نظر آوندی اے۔ اک پاسے غصہ، بے باکی، ندھڑکی تے دوجے پاسے ترفدی ہوئی کونج تے لٹی بھجی زخمی بلبل وانگر احساس نیں۔ کشور ناہید افضل تو صیف بارے لکھدیاں نیں:

”اس نے پنجابی زبان کے فروغ کے لیے قلمی، علمی اور کتابی صورت میں بہت کام کیا۔ عجب طبیعت کی مالک تھی۔ غصہ اس کی رگ رگ میں بھرا ہوا تھا۔ اینگری اولڈ وومن تھی۔ میں کہتی تم لکھ کر غصہ نکال لیتی ہو۔ اتنا زیادہ مت بولا کرو مگر کبھی اس نے مصلحت سے کام نہیں لیا۔ بڑے بڑے لیڈروں کے سامنے کھل کے بات کی۔“ (5)

اوہناں دی شخصیت وچ ایس قدر ڈونگھیا ئی اے پئی جتھے اک واری ڈبکی لائی جاوے تاں بندہ دوبارہ تر نہیں سکدا سگوں دلدل وچ ہو راندر ای اندر دھسد اجاندا اے۔ افضل تو صیف دی کہانی بارے امر تاجی لکھدیاں نیں:

”میرے چاچے افضل تو صیف دی کہانی توں ودھ چنگی کہانی اچے کتے نہیں

لکھی گئی۔“ (6)

افضل توصیف ترقی پسند، حقیقت پسند، مظلوماں دی آواز، حق دی علمبردار، سچ دی متلاشی تے جمہوریت دی پیروکار سن۔ اوہناں دی شخصیت وچ سیاسی کچھ وی لہجہ اے۔ لکھتاں اُتے ایہہ اچوکھا اثر دکھالی دیندا اے۔ اوہ اک سیاسی کارکن سن۔ اپنے لیڈر لئی اوہناں نے چوکھیاں اوکڑاں نوں اپنے گل نال لالیا سی۔ اوہ اپنے بعد اپنے شاگرداں نوں ایہہ کم سونپ گئیاں۔ طارق خورشید لکھدے نیں:

”Basically افضل توصیف کا سیاسی پاکستان سے جو پیار ہے۔ وہ بہت زیادہ

Strong تھا۔ وہ انہوں نے اپنے شاگردوں میں Transfer کیا۔“ (7)

افضل توصیف ہمت والی زنانی سن۔ اوہناں حیاتی وچ مڈھتوں اخیر تائیں غم تے تکلیفاں ویکھیاں۔ اوہناں غماں تے تکلیفاں نوں حاوی نہیں ہوون دتا سگوں بہادری نال حیاتی دے دکھاں تکلیفاں نوں جریا۔ منوبھائی لکھدے نیں:

”حقیقت ہے کہ پروفیسر افضل توصیف سے زیادہ ہمت، جرأت اور بہادری

جیسا نمونہ بہت کم دیکھنے میں آیا ہے۔ جن حالات، مشکلات، مصائب اور

آزمائشوں سے توصیف گزری ہیں، اُن سے گزرنے کا اعزاز کسی دانشور اور

نظریاتی چنگلی رکھنے والی خاتون کو ہی حاصل ہو سکتا ہے۔“ (8)

افضل توصیف نظریاتی شخصیت دی مالک سن۔ اوہناں لئی نظریہ اہمیت رکھدا سی۔ اوہ کدے وی اپنے نظریے نوں پس پشت نہیں سن رکھدیاں۔ ایس بارے شاکر حسین شاکر لکھدے نیں:

”انہوں نے اپنے نظریات پر کبھی سودا نہیں کیا۔ وہ جبر اور مایوسی کے سب

موسموں سے واقف رہیں لیکن اپنے نظریے کو افضل رکھا۔ وہ عصری مسائل سے

واقف تھیں، اس لیے ہر وقت ان کے حل کے لیے کوشاں رہتیں۔ وہ اپنی عوام

کو جاگیر داری کے چنگل سے باہر لانا چاہتی تھیں۔ اس کے لیے انہوں نے قلم

کے ذریعے جہاد کیا۔ وہ پاکستان کے تشخص، ثقافت، سیاست، خود مختاری

اور جمہوریت سے شناسا کرنا چاہتی تھیں۔“ (9)

افضل توصیف نے اپنے قلم نوں مظلوم تے مجبور لوکاں دی آواز بنایا تے اوہناں دیاں اوکڑاں نوں لوکائی سامنے
نتار کے رکھیا تاں جے حق تے سچ نوں جانن تے ایہداسا تھ دیون۔ لوکاں نوں بوگس سوچ وچوں کڈھیا تے حقیقی دنیا ول
پریریا۔ حقیقت داسا منا کرن دی ہمت پیدا کرن لئی اوہناں دیاں لکھتاں دا ودھیرا تھ اے۔ محمد عامر اعوان دے بقول:

“She became the real voice of struggling and
starving people in Pakistan and the sub
continent.” (10)

افضل توصیف اصول پسندن تے کدے وی اصولاں اُتے سمجھوتہ نہیں کردیاں سن بھائیں جنی وی قیمت بھرنی پے
جاوے۔ اوہ اک واقعی دنگ زنانی سن۔ تنویر قیصر لکھدے نیں:

”پروفیسر افضل توصیف سیکولر خیالات کی حامل دنگ اور دلیر خاتون
تھیں۔“ (11)

افضل توصیف نے ہمیش اکھراں دے نشتر چلائے۔ کدے وی اپنے بیان توں نہ تے مکریاں تے نہ ای کچھے
ہٹیاں۔ اوہناں دی بہادری تے دلیری ودھیری داد دے تھ اے۔ حامد میر دے بقول:

”افضل توصیف صرف ایک لکھنے والی نہیں بلکہ ایک استاد اور فائٹر بھی تھیں۔
میں نے ان کے لیے فائٹر کا لفظ اس لیے استعمال کیا ہے کہ خود بھی زمانہ طالب
علمی میں ان سے قلم کے ذریعے لڑنا سیکھا۔“ (12)

افضل توصیف اوس دور دی لکھارن سن، جدوں ہر پاسے مارشل لاء راج سی۔ اوس ویلے دے لکھاریاں تے
اوہناں دیاں لکھتاں اُتے چوکھیاں پابندیاں لائیاں گئیاں۔ انہنا پسندی دا بازار گرم سی پر افضل توصیف دی قلم اوس دور دی

داستان بیان کرن توں نہ رُکی۔ اوہناں اپنے اتے ظلم برداشت کر لیا پر لوکاں اُتے ہوون والے ظلم لئی آواز چکن توں ہرگز نہ رُکیاں تے نہ ای ڈریاں۔ مہدی حسن دے آکھن موجب:

”افضل تو صیف جمہوریت پسند تھی۔ وہ ان لوگوں میں شامل تھیں جو جرأت کے ساتھ حالات کا مقابلہ کرتی تھی۔ میں سمجھتا ہوں بہت کم لوگ ایسے ہیں جو جرأت کے ساتھ لکھتے ہیں اور انتہا پسندی کو شکست دیتے ہیں۔ افضل انہی میں سے ایک تھیں۔ عوام دوست تھیں۔ ہر فساد کے دور میں بہت ظلم ہوا اور ان کے ساتھ کئی بار نوکری سے بھی نکالی گئیں۔“ (13)

وڈا لکھاری اوہ ہوندا اے جیہڑا نا صرف آ لے دوالے دے لوکاں دی مظلومیت نوں بیان کرے اوہ داخل تلاش کرے سگوں ظلم کرن والیاں نوں کیفر کردار تیکر اپڑائے۔ افضل تو صیف وی اجہی لکھارن سن جیہڑیاں ہر حال وچ اپنے مدعے تے قائم رہندیاں سن تے کچھ نہیں سن پرندیاں۔ جمیل احمد پال آکھدے نیں:

”اوہناں دی لڑائی باطل نال سی۔ حق لئی لڑدیاں رہیاں۔ نڈرتے بے باک سن۔ کوئی گل کرن توں شرمندیاں نہیں سن۔ نچلے طبقے دے لوکاں تے مظلوماں لئی نرم دل رکھدیاں سن۔“ (14)

مکدی گل ایہہ پئی افضل تو صیف دیاں ساریاں لکھتاں حق سچ تے بنی نیں۔ اوہناں دے اکھرتے جملے اوہناں دی شخصیت دے عکاس یعنی ندھڑک تے بے باک نیں۔ اوہناں نے اپنیاں لکھتاں نال جیہڑا شعور لوکاں وچ اُجاگر کیتا، اوہ قابل تعریف اے۔ پروین ملک نے افضل تو صیف لئی وارث شاہ دا ایہہ شعر آکھ کے اوہناں دیاں لکھتاں دا خلاصہ پیش کیتا:

”وارث شاہ اوہ سدا جیوندے رہن جہناں کیتیاں نیک کمایاں ہن“
تے اوہناں (افضل تو صیف) دیاں نیک کمایاں ای نیں جیہڑیاں اج ساڈے کم آ رہیاں نیں۔“ (15)

افضل توصیف دیاں لکھتاں لوکائی لئی نایاب تحفہ نیں۔ اوہناں داماواد حقیقت تے مبنی اے جہناں وچ ودھیرے سبق موجود نیں جیہڑے سماج دی اصلاح کرن لئی چوکھے کارآمد نیں۔ ندھڑکی تے بے باکی ہر لکھاری دی ذات دا حصہ اے۔ ایس توں بغیر لکھاری اک اُچا تے سچا لکھاری کدے نہیں آکھواسکد اجد کہ افضل توصیف اُچے تے سچے لکھاریاں دی صف اول وچ نیں۔

حوالے

- 1- افضل توصیف، من دیاں وستیاں، لاہور: ادارہ پنجابی زبان و ادب تے ثقافت، 1999ء، ص 21
- 2- اوہی، ص 22
- 3- فخر زمان، گل بات، لاہور: 23 اکتوبر 2016ء
- 4- www.dailyurdu.columns.express 11, 2015
- 5- www.dailyurdu.columns.Jang 16, 2015
- 6- من دیاں وستیاں، فلیپ کور
- 7- طارق خورشید، گل بات، لاہور: 15 نومبر 2016ء
- 8- www.pakdiscussion.com
- 9- www.dailyurdu.columns.express, 11, 2015
- 10- Muhamamd Amir Awan (Translator), Twenty Fifth Hour, Lahore: Ferozsons, 2013, Flap cover
- 11- تنویر قیصر، گل بات، لاہور: 23 اکتوبر 2016ء
- 12- hamidmir@janggroup.com.pk
- 13- مہدی حسن، گل بات، لاہور: 10 نومبر 2016ء
- 14- جمیل احمد پال، گل بات، لاہور: 21 نومبر 2016ء
- 15- پروین ملک، گل بات، لاہور: 23 اپریل 2017ء